

GIZARTIZTI

OGIBIDE TA LANGINTZAK II

MERKATARI

Bizkai eta Gipuzkoan nekazariak beti izan dira gutxi; sekula ere ez bear-aiña. Jatekoak kanpotik ekarri bear. Orixe, merkataritzaren lana. Merkataritzan oiñarrituak sortu ziran Orduña, Balmaseda, Ordizia, Tolosa eta beste zenbait erri-billa.

Araba eta Nafarroak eurentzako aiña jateko izan dute beti. Olio, ardo eta gari izan dira eurentzako sal-gaiak. Irurak dira erromatarrek gurera ekarriak.

Nafarroako bideak egunetik egunera seguruagoak. Santiago-bidea batez ere. Bide orretatik eldu ziran guregana, erromesekin batera, ainbat artista eta merkatarari. "Frankoak", geienetan gaskoiñak, izan ziran bide orren luzaro guzian sus-traitu ziranak. Merkatarari ziran eta feri eta azoketarako fuero bereziakin etorri ziran. Iruñako San Zernin eta San Nikolaseko frankoeri eman zitzairen Baraiñ'en merkatu egiteko eskubidea; baita Santiagora bidean zijozten erromeseri gauzak saltzekoa ere, beste galñontzeko euskal-merkatarien kaltean...

Estella zan merkatu-erri.

1256'an Alfonso X'garrenak astearteetan merkatu egiteko baimena eman zion Salbaterrari, "Gazteiz'koak duten erara".

Merkatu egiteko baimena Erregeak eman oi zuan. Asteerokoak ziran merkatu oiek. Feriak, berriz, urteerokoak. Sal-erosketak askatasun osoan egiten ziran, petxarik ordaintzeke.

Bizkaiko Fueroak (Tit. 1, L. 105) onela dio: "bizkaitarrak aske eta libreak izan bitez edozein merkagai, naiz eunak eta naiz burniak, erosi edo saltzeko".

Gaskoiñekin batera agertzen dira gure artean judutarrek ere, merkataritzarako lekuri egokienak aukeratuaz. Iruñatik Tudela'ra dauden erri garrantzidunak guztiek dute beuren judeo-taldea. Oietako taldeak ezagutu zituzten Arabako zenbait erriek ere. 1296'an Alfonso X'erranak judutarrentzat kale berezi bat jaso zuan, merkataritzari aupada bat emateko asmotan. Gebara erriak ere bazuan bere judatar-taldea.

Balmasedan ere bazan talde bat. Baiña, Gipuzkoa eta Bizkaian judutarrek ez zuten interesik ikusten. España eta Portugal'etik bota zituztenean, Baiona'ra jo zuten, St. Sprit deritzan auzora. An dute euren sinagoga eta illerria.

Nafar errege Santxo Ramirez'ek gaskoiñak Nafarrora ekartzea, ez zuan ondo ikusi Gipuzkoak eta ori izan zitzaion Nafarroatik alde egiteko arrazoirik aundiena. Ez zitun ez-eta mairu eta judutarrek ondo ikusten eta oiekin naasteari eragozpenak jartzeko, onela dio bere Fueroak (Tit. 41,C.1): "ez dezala orrelako jenderik bere egoitza Probintzian egiñ". Bizkaikoak areago (Tit. 1,L.15): judutarren batek, Bizkaian bizitzeko Erregeak emandako agiria baleuka, "onartua dedilla, baiña, ez dezala iñork bete", "sea obedecida y no cumplida". Alaz ere, Araba eta Nafarroan judutarren lanak sendotu eta oiñarritu zun merkataritza guzia.

Kostaldean, kaiak ederrak; baiña, merkagaiak falta, Somorrostro eta Arditurriko meatzak izan ezik. Lana gerorago ugarituko zan burni-meatzak obeto ezagutuak izan ziranean.

Donostiak bere asieran zitun merkagaiak auek ziran, bere Fueroak zionez: burria, artilezko eunak, oreifen larruak eta konejuenak. Fuero ori berbera zabaldu zan kostaldeko erri guztietan eta beuren kaien Araudi gertatu zan, Barzelona'ko "Libre del Consolat del Mar" eta Araudia baiño eun urte aurretik.

Geroago agertu ziran Donostian, Europako lfar-alderuntz bideak artzeko, Kastillako artilleak eta Aragoiko ardo-olioak. Oiekin batera burnia eta arrantzuak (bakaillaua eta bale-koipea, batez ere).

Hermanidad de la Marisma'ren pare sortu zan lfar-aldeko itxasoetan "Liga Hanseatica" zeritzan elkarte. Ortik eta onera, XIV eunkian asiko dira gure kaie-tan Hansa orren barkuak agertzen. Ortik datorkio Donostiako Esterlines kaleari bere izena. Hansa orrek garia, eunak, salazoa, Baltiko'ko "ambar" (lupe-lerdo) eta beste lfar-aldeko generoak, ekartzen zitun gurera. 1388'an bretoiñiak dabilta gurean merkataritzan Donostia'ko Araudi batean agertzen danez.

Baiona eta Bilbo nor-geieagoka dabilta Donostia'rekin. Bermeo'n ere bazan kai eder bat; baiña, merkataritzaren nagusitasuna Bilbo'ra pasa zan XIV'garrene-tik aurrera. Frantzia'ko lurralde askotako jeneroak Baiona'n ontziratzen ziran, edo andik Andaluzi eta Ameriketa'ra irtezeko. Ordainketak, berriz, diru espaiñoletan egiten zan (Ameriketako urreak). Nafarroatik ateratzen zan artillea Frantziako euleak lantzen zuten geiena. Kai guztiak zeuden artille oien gose.

Tolosarrek bazuten eskubide xeblere bat 1285'tik aurrera eta auxe da: 'portu legorra' zan Tolosa eta beregandik igaro bear zuten, nai-ta-naiez, Nafarroa eta Aragoi'ko merkagaiak gurera zetozenean. Fernando Erregeak Nafarroa artu zuanean, Donostiak artillen petxak jaso zitun eta, orduan, artilleak Baiona'ko bidea artu zuten.

Aro-Berrian (Edad Moderna) zear giputx eta lapurtarren arteko itunak asko izan ziran eten-gabe, naiz-eta Espaiña eta Frantzia alkarrekin burrukan ibilli. Onela dio Gipuzkoako Fueroak (Tit. 19,C.4) koipe eta bitualleri buruz: alkarren arteko itunak zituztela gerra guztien azpitik edo gaiñetik.

XVI'garrenean askotan aitatzen da Bizkaiko portuetan sartzeko askatasun osoa bituallakin zetozten barkuentzako, naizeta ontzi oien nazioekin burrukan ibilli. 1537'ko azaroaren 17'an, Kastro-Urdiales'en, alkarren arteko merkatuko artu-emenetan fede onez eta pakean ibiltzeko ituna egin zuten Kostaldeko Lau Erribillak, Bizkaiko Jaurerria (Señorio)'k, Gipuzkoako Probintziak, Labort'eko Lurraldeak, Baiona'ko Uriak eta Cap-Breton'eko Baroniak.

Merkataritzan garrantzi aundia du pisuen neurri onak; falsorik, ez. "Si quis falsam mensuram, vel pesum..." (Estellako Fueroa: I, 11). Oiartzun'go Araudiak ere aitatzen du pixuak eta neurriak ondo dauden aztertzeko daukaten gizona. "Ala konbeni bait da, saltzeko eta erosteko neurri segurua egon dedilla, engaiñurik gabe". (Fueroa, Tit. XX, Cap. II).

ZERGA edo PETXAK

Gipuzkoak Erregeari ematen zion zerga "alcabala" zeritzan; beste eskubide guztiak ukatzen dizkio. (Tit. 28,C.1). Gipuzkoak ez zitun era onetako zergak ordaintzen: "fonsaderas, servicios, pedidos, ayudas eta monedas". Ez-eta "sis-sa"rik ere, Fueroen aurkakoa zalakoz (Tit. 2,C.7). Berak ematen zuna, bere gogoz ematen zuan eta ez beartuta; ezta betiko ere.

1637'an, Madriderik, bere gogo utsez, "paper seillatua" sartu nai izan zuan Gipuzkoan. Paper oien enkargatuak, guztiak, giltzapean sartu zituzten.

Urrengo urtearen Urrillean eskabide bat egiten dio Erregeak Gipuzkoari. Onek

amar milla dukat dirutan bialdu zion eta gaiñera 30.000 kare-fanega eta seireun toneladako lau galeoi egiteko aiña egur.

1707'an, Kapitan Jeneralak, Erregearen serbitzurako, Ondarrabi'ko arri-esiak konpontzera beartu nai izan zuan Probintzia; baiña, onek, Erregearen serbitzurako, Getaria'ko arri-esia konpondu zuan eta bertan ipiñi kañoiak; Ondarrabian, berriz, ez zuan ezer egiñ.

Oiartzun'go Konzejal batek, Madrid'eko petxak onartu bear zirala aitzera eman zualako, leiotik kalera txintxilik eduki zuten; kalera botatzeko amenazak egiñ ere bai.

"Impuesto de pedido" zeritzan zergaren eztabaida seireun urtez aurretik asita zegoan.

Tolosa, Segura, Mondragoe, Mutriku, Getari, Ordizia, Bergara, Gatzaga eta Zarauzko Prokuradoreak Tolosan alkartu ziran 1391'an eta erabaki bereziak artu zituzten petxa orren aurka, asita bait zeuden oietako zerga-biltzailleak Probintzian petxabila.

1463'an Gazteiz'ko Gaon judutarrari gertatutakoa oso ezaguna da. Zerga ori biltzen asi zan eta ez egiteko esan zioten. Alaz ere, berak bere astuari arre, berean ekin zion. Burua ebagi zioten Tolosako errian eta buru ori urka-abean (picota) esegi zuten.

Gipuzkoako portuetatik (bai buzti eta bai legor) pasatzen zan merkagai oro "amarren-zaar" zeritzon zerga ordaindu bear zuten. Portu-legor antxiñakoena Tolosa zan Probintzi guztian. Portuetan bazan "renteria" zeritzan atalondo (lonja) bat etxe batean, amarren oiek kobratzeko. Ez ziran galestiak. Donostikoen berri badegu. Ona: burni-kintal bakoitzeko marabedi erdi bat; galtzairuatik, marabedi osoa; zirraidagaitik (estaño) lau marabedi...

Bizkaiko Fuegoak zionez (Tit. 4,L.4) bizkaitarra libre zan kanpotik etortzen ziran petxa guztietatik. Ordaintzen zutena, Gaztela'ko Erregeari alegia, borondatez ematen zan. Bizkaiko Jaunari bai "amasei diru zaar ordaintzen zioten burni-kintal bakoitzeko".

Arabak ere ordaintzen zuan "alcabala" zeritzan zerga (saltzen zutenetik %5) eta Foruek agintzen zituzten bi petxa aukerak: "semeyo" zeritzana (iru kuarta gari eta iru garagar) eta "martzoko idia" (10 1/2 edo 5 1/2 marabedi bakoitzak aal zuan neurrian urteoro).

Arabako aundikiak ez zuten petxarik ordaintzen. Ordaindu bear bazan, Junta Jeneraletan erabaki bear zan. Gerora, XVII'an, beste oitura au sartu zan: erregeen eskontzak aitzaki zirala, erregaliak egitea.

Nafarroa, beti bezela, bere bidetik zebillen. Erreinoa edo erresuma zan eta orregaitik ba zuan bere diru berezia ere. Karkos l'aren erreinuan diru-etxeak, Nafarroan, erri auetan zeuden: Iruña, Monreal, San Juan de Pie de Puerto eta Saint Palais.

1353'an zergak ordaintzen ziran "libra", "sueldos" eta "dineros" diruetan. Noiz-beinka "florines"etan. Gauzezko petxak, berriz, gari, garagar, olo, ardo, sagardo, ollo eta abarretan.

"Villanos" (baserrietan bizi ziranak) bi eratakoak ziran: a) lurra lantzeko ganaduak zeuzkaten nekazariak (petxa osokoak); b) "axaderos", ganadurik gabeak, atxurrakin bakarrik lan egiten zutenak (petxa erdikoak). Auek, besteen erdia ordaintzen zuten. Alargunak, berriz, erdiaren erdia.

Nafarroako zergak aukerak ziran: MANERIAS, seme gabe iltzen ziran gurasoen ondasunak errege edo jaunarentzak ziran; FONSADEIRA, gazteluetako arri-esi edo "fosoetan" lan egiteko bearkizuna; SACA, kanpora bialtzen zanetik artuak; PEAJE, kanpotik zetorren jeneroari artuak; PECHA CAPITAL, onenbesteko bat famili bakoitzari; CENA DEL REY, erriak Erregeari jaten emateko zeukaten bearkizuna. Bearkizun au eten-gabea biurtu zan eta orregaitik, eten-gabe, errietatik janak eta edanak bialdu bear erregearen jauregira.

1523'an Nafarroako Korteek kexa ziran Estellakoek Urbasa eta Andia'ra zebiltzen artaldeeri, joan-etorri bakoizeko, ardi edo aari bat eskatzen zietelako.

AUZO-LURRAK

Erriaren lurretatik probetxu atera aal izateko, erriko auzo izan bear zan. Bizitzeak, berak utsik, ez zuan berekin auzotasunaren eskubiderik. Bearrezkoa zan etxe-bizitzak "Fueroaren neurriak" izatea. (Bozate'ko etxeek ez zuten baldintza edo kondizio ori betetzen, Migel Usua'kok zionez, 1661'an, agoteen aurkako ekintza batean).

Auzotasunak berekin zeramazkin eskubide auek: belar, ur eta egurraren esku-bideak. Egurra toki bereizietatik (egurtzeetatik) jaso bear zan; eta "su-egurra" ebagi ondoren, amar egunez egon bear zan ikutzeke (Oiarzun). Ondoren, eraman zezakean.

Arabako Zigoitia errixkan, Gorbea-mendiko egurra eta ezkurra danantzako libre zegon.

Bizkaitarrak, bere Jaunari gogora-azitzen diote, lurrak eta mendiak erriarenak dirala, erriaren eskubideak. Orregaitik, Fuerotik eta oituretatik zekarren eskubidea zala, erria Gernikan biltzea, "tañidas cinco bocinas", erri-billa bat sortu aurretik. (Fuero Viejo, Cap. XI).

Meatzak, bai Gipuzkoan eta bai Bizkaian, erriarenak ziran. Erriko Kontsejuen eginbearra zan txara, burni-ola, errota eta ostatuen salmenta. 1822'an, Franzisko Albisu eskribanoak Tolosa erriko lurren salmenta egin zuan, eskritura eta guzti. Probinziaren baimenik ote zun ez dakigu; baiña, 1476'an Probinziaren baimena bear zan errietako lurrak saltzeko eta orrela eman zion Eibarko Kontsejuari. Usarraga'n bildu zan egun artan Probintzia. Errietako Kontsejuak eginkizun asko zeuzkaten; bat, oso garrantzi aundikoa au zan: auzo-lurren mugarrieri begiratzea bertara joan-da. Araudietan (Ordenantzeetan) maiz aitatzen dira mugarriek sortzen zituzten korapilloak eta eztabaidak. Errien artekoak, eta erri barruetan, mugarrieri buruz, sortutakoak. Beti izan bait dira errietan auzo-lurrak bereganatzeko ibilli diran lotsa-galduak. Xistema erreza izaten zan, auzoan erri-lurrak zituztenak, tarteko muggarriak aldatzea. Errezagorik, zer? Ori egiten dutenak ez dira falta gaurko egunean ere.

1504, ekainaren 21'an, Erregearen ordena: auzo-lurrak bereganatu dituztenak, mugarriak beuren tokira aldatzeko berriro... Ordena ori egon arren, keixak berriz ere: "lur-berriak, baimenik gabe urratsea, ez dagoala libre; batzuek, beuren probetxuan, erriko lurretan fruta-arbolak aldatu dituztela...".

1704, urriaren 4'an, Tolosako agintariak, orrelako arbolak lurretik ateratzeko agindua ematen dute...

Nafar-erriberan, oraindik ere, badira orrelako lurrak, auzo-lurrak, edozeiñeri urratseko uzten zaizkionak, ordaiñ txiki baten orde. Kostaldeko erriak bazituzten portuan atalondo edo lonja bat. Zenbait burni-ola, errota, ostatu eta benta, nekazari-baserri, teilla-ola, arategi eta abar errienak izan oi ziran. Gero Kontsejuak subastan ematen zitun maiztarrerri.

1530'an, Nafarroako auzo-etxe bakoitzak ba zun sei idi eta sei beor belardietan botatzeko eskubidea. Oietzaz gaiñera, beste 120 ardi edo orren antzeko ganaduak ere bai. (Noain). Oifñatiko "auzo-basoak" etxegintzarako bear ziran egur eta zurak eskeintzen zitun erritarrerri. Marabedi bat eskeintzen zuten bakoitzak ordaintzeko; bear izan ezker, bazuten ere aritz bat botatzeko eskubide. Joan dan eunkian galdu ziran "auzo-baso" geienak. Baso oien saltzeak 1868'an asi ziran "desamortización" deritzan legearen ondoren. Baso eta lur oiek guztien probetxurako ziralako, Kontsejuak protesta egin zuten. Dana alperrik.

Ixilkako protesta asko izan zan arrezker. Protesta abots orrek indar berri bat artu bear luke gaurko egunez, geienetan ezagunak bait dira auzo-lurren jabe

egin ziranak. Abots ori ixiltzen zan Aiuntamentukoak lapurretan parte artzen zuten unean. Protesta ez da era bat ixildu:

“Terrenos ocupados y usurpados muchos e grandes términos de la dicha tierra comunal, malamente, sin título e sin conciencia alguna”.

“Auzo-lurraren zati asko eta aundiak, indarrez artuak, gaizki, ez eskubide eta konzienziarik gabe”.

Auzo-lanak ere danentzako betekizunak ziran. Nafarroan etxe bakoitzatik giza-
semen bat bear zuan; bestela, berriz, kantara bat ardo ekarri bear zuten lanean ari ziranentzako.

LANGILLE-KOFRADIAK

Kofradi auek oso dira interesgarri, langilleak berberak diran neurrian... Artzaia erabilli degu beti gure elerti-kantuetan, besterik ez balego bezela; izan ere, egia da, artzai errietatik sortu ziralako munduko kultura famatuak... Baiña, artzai euskalduna unai ere bada, kostaldean arrantzale, eta basoetan meatzaille eta olagizon. Euskaldunak erakutsi zion inglesari, holandesari, balea arrapatzen eta bere koipeak urtutzen; euskaldun olagizona kompetentzian ibilliko da Europa guziko olagizonekin... leltzero eta argiñ ere egingo da. Donostia'ko moillak eta nasak egingo ditu; andik Portugalete'ra eta emendik Ingalaterra'ko Dover'era ango moillak egitera. (Gure argiñ euskaldunaren iritziz bi illabete naikoak izango dituzte ango argiñeri moillak eta artarako bear dan mortero edo espaloi berezia egiten erakusteko; baita arriak bere eraran jartzen eta artarako bear ziran poleak eta puntalak jasotzen... Sei edo zazpi brazatik beera, ur-azpian, oiñarriak ipintzeak ez ditu bildurtzen... 1535'ko kontuak dira. Eun gizaseme bearko omen dute lanerako... Eta abar).

XI eta XII'an, langille talde auek, alkarren laguntzarako eta ekonomia zuzentzeko, kofradi bereizi batzuek osatuko dituzte... Espirituzko bearkizunak betetzeko ere, baziran. Kofradi auek gremioen sustrai eta iturri bezela izan ditugu. Gremioak azitzen joan ziran neurrian, kofradi auek espirituzko biurtu ziran.

Kofradietan alkartzen ziran, eta mailla berean, naiz maixu, naiz ofizial, naiz ikasle. Baita beuren emazteak ere. Ofizio edo langintza bakoitzak sortu zuan bere Kofradi berezia. Burnigille “tenaza-maixuak” (maestros tenaceros) osatzen zuten Santa Luzia'ren kofradia. Bazan meatza ateratzen zutenen kofradia. (Mintako lenengo Legedia Gipuzkoan, ezagutzen direnetik zaarrena, 1434'koa da). 1552'an egin zuten Oñatin sartagilleen Legedi edo Ordenantza. Seigarren kapitulan, sartagille bakoitzak bere seillua izan dezala, agintzen du.

Nafarroan ofiziodunak kale-umeak ziran eta ofizio bakoitzeentzako bere kalea bazan. Talde bakoitzak bazun bere Alkatea ere, beuren defentsarako. Itxas-gizon, barku-maixu eta merkatariek Santiago'ren kofradian biltzen ziran Bilbo'n. Donostiako kofradirik indartsuena Santa Kataline'na zan: merkatarik donostiar eta itxasgizonena. Jostunek San Antonio'rena zuten; arotzak, San Jose'rena; errementariak, San Martiñ'ena; zillargilleak, San Eloi'rena; larrugilleak, San Krispiñ'ena eta abar.

Erosdunak eta agintariak kofradi auen aurka zeuden. Agintarien arrazoia: “Kofradi oietatik kalteak darie, gauzen prezio jasotzen dutelako”. (N.R. de Leyes de Navarra, Tit. 4,L.1). Ona Lege oiek zer agintzen duen: “langille kofradiarik ez jasotzeko eta daudenak desegiteko”.

Gipuzkoako Fueroak edozein kolorezko kofradiak debekatzeko dituzte “elizakoak izan ezik”. (Tit. 28,C.1). Donostia'ko Santa Katalina kofradia Errege Katolikoek desegiñ zuten “alkarren arteko batasun gaiztoetan biltzen ziralako, Aiuntamentuko gela-nagusian ugoaldea bezela sartzen ziralako eta euren naiera Kontsejua beartzen zutelako”.

Debeku au ez zan izan ez mediku, ez botikario eta ez zirujanoentzako.

NEKAZARI-KOFRADIAK

Auetxek dituzu, dudarik gabe, kofradiarik zarrenak. Uzta-galtzeak eta ganadu-izurriaren kalteak zuzentzea eta ordaintzea izan oi zan kofradi auen elburua. Auetakoak ziran San Migel Alzuztakoa Zeanurin, Endañeta'ko Terrama Zumaian, Goiburukoa Andoain'en eta San Isidro'rena Araban...

Kofradian zeuden auzokoek eskubidea zuten auzoko-lurrak erabiltzeko. Gerora auzo-lurren jabe egin ziran askok, aurretik kofradien buru egin ziran: Kofradiako jauntxo izateatik, lurraren jabetasunera. 1929'an, auzo lurren jabe aurretik egin ziranekin, burrukan zebiltzen oraindik ere Kofradietako nekazariak.

Erru onek bi alde ditu bata bestea baiño txarragoa: alde batetik, erriaren auzo-lurrak desegin; eta bestetik, eurak bezin auzoko, eurak beziñ euskaldun, eurak bezin erriko eta jabe ziran kristaueri jabetasuna kendu (Thalamas).

Auzo-lurren arrastro batzuek besterik ez dira gelditu gaurdaiño. Liberal politikak, Fueroak kendu ondoren, "propiedad privada" deritzan eskubideak indartzen ditu, eta oiñarritik iraultzen ditu nekazari-kofradiak. Alaz ere, Gipuzkoa eta Bizkaian alkar jota, 700 oietako kofradi ba ziran oraindik 1936'an.

1936'garren urte onek azterketa bat merezi luke; arrezkero erriaren auzobelardietan, mugarriak aldatuta edo aldatzeke, piñuak sartu bait dira ugari leenago ardiek larratzen ziran tokietan. Ausardiz aldatutako piñuak dituzu; eta, noiz beinka, Aiuntamentuaren aspi-jokoz.

ARRANTZALE-KOFRADIAK

Nekazarien kofradiak bezin zaar eta erri-billak sortu baiño leenagokoak. Ala Ondarrabian, Deban, Mutrikun, Bermeon, Lekeitio eta abar. XIII'garren eunkirako ba zituzten arrantzaleek beuren kofradiak, San Pedro'ren zainpean.

Bermeo'ko Kofradiaren Ordenantzak, 1353'ekoak, zoragarrizko Itxas-legedi bat da. Bere elburua au zan: San Pedro altararen serbitsua eta Kofradiko beartsueri laguntza. Zartzaroarentzat duten begirunea arrigarrizkoa da... "Zaar eta gazteak" lanetik bota aal izateko eragozpenak, maiordomoen eginkizunak, huelga-aldian eta abar... Preso, langabe eta elbarri gelditzen ziranentzako laguntzak eta abar...

Pillotu, maixu eta tostartekoen arteko auzietan nola erabaki bear dan, erakusten die Ondarrabia'ko Legediak Itxasoko Alkateeri. Auengana jo bear zuten itxasgizonek beuren arteko auziak konpontzera; eta ez beste erriko agintariengana.

Mutriku'ko Legedia señerueri buruz dira oso bereziak, itxasgizonen segurantzirako jarriak bait dira. Deba'koak, berriz, Kofradiako "janak" (El yantar de la Cofradia) nolakoak bear zuten, ori ere aitutzen du.

Dirua eta kapitala tartean sartu zanean, sustraietik atera zitun kofradiak: asieran, gauza, patroi eta kofradikoen arteko artu-emanak ziran; gero, berriz, "armadorea" sartu zanean, diruduna, kofradiko anai guztiak erori ziran alogerapean. Kofradiari aizken golpea, arraiñ saltzean tarteko sartu ziranek eman zioten.

KOSME eta DAMIAN SANTUEN KOFRADIAK

Iruña'ko Kosme eta Damian Santuen Kofradia 1496'ko urtarrillaren 31'an eratu zan, Ama Birjiña Karmengo Komentuan.

Mediku, botikario eta "barbero" (zirujano-odol-ateratzaille) izateko Kofradikoak bear zuten izan. 1724'an Nafar-Korteak auxe erabaki zuten:

"Mediku, botikario eta zirujano agiriak artu aurretik, Kolejioak (Kofradiak) aztertu eta onartu bearko ditu".

1766'an, berriz, onela diote: "odol garbikoak izan ditezela eta beuren gurasoen langintza edo ofizioak ez ditezela izan badaezpadakoak". Auxe probatu bear zuten: ez zirala ez judutar, ez mairu, ez agote, ez-eta inkisizioak zigortutako

gurasoen semeak ere. Latiñez jakitea bearrezkoa zan, estudiatu eta ikasi bear zituzten liburuak latiñez bait zeuden. Tolosan bi mediku eta barbero bat zegoen irurak latin ikasiak.

XV'an Gipuzkoan 17 mediku zeuden. Barberoa, prakticante gizan, eta botikarioa, biak ziran erriko osasunaren zaintzailleak. Nafar-ospitaleko gaixoak keixuz eta espaz beterik dira "barbero -ezjakiñ eskas batzuen eskuetan daudelakož"...

1607'an agertu zan Oñatin, Erromatik zetorren Angel Tesoure jauna eta berekin zekarzkin "bi olio-mota zauri berriak eta gaxotasun otz-beroak sendatzeko". Bausi Dotoreak, gaia aztertu ondoren, ontzat eman zuan. Orrekin, erriko alkateak saltzeko baimena eman.

Odol-uztutze bat izan oi zan bizita bakoitzeko. Kobraketak, berriz, ez ziran danak berdiñak egindako lanari zegokienak, baizik. Odola ateratzeko barberoak ziran artarako; auen lana florin erdi batekin neurtzen zan. Odola ateratzeko, medikuaren baimena bear zuan barberoak, saiatzeko miña eta erortzeak ez baziran.

Estella'n, denda irikitzeo baimena botikarioari, medikuek, berari azterketa eta examiña bat egin ondoren, ematen zitzaion. Botikarioek protesta egingo dute; baiña, protestak ez zuan baliorik izan arik-eta Felipe II'garrenak agindu au eman zuan arte: "Ospitaleko botikan examiña pasa bearko dute botikarioek, beste artarako aukeratutako Botikario baten aurrean".

Noiz-edo-noiz kanpotik ere ekarri oi ziran sendagilleak. Ala gertatu zan Karlos II'garrenarekin: medikuak Aragoi'tik ekarri ziran beretzat. Izurri edo pestea agertzen zanean ere kanpotik ekarri bear medikuak. Pasai-Donianen, 1597'an erri-erdia eta lau mediku kanpotar il ziran, izurriagaitik. Etxeak garbitzeko bi gauza auek erabilli zituzten: belar bereizien kea eta ospiña (biñagrea). Eliza garbitzeko, ogeta amalau errada ospiñ bear izan zituzten.

Izurriak izugarriak ziran garai aietan. Eun eta berrogeta amar urteen buruan sei izurri baiño geiego agertu ziran gure artean. 1599'koa ("epidemia de peste bubónica") Flandes'en sortu zan. Andik Santander, Bizkaia, Gipuzkoa, Estella, Obanos, Puente la Reina eta Iruña'ra. Marsella'ko izurri famatu baten otsa gurera eldu zanean, mugak itxi zituzten Frantziakoak eta andik zetorzten janariak debekatu. Bertatik zetorren eskutitz oro, iltze batekin josi eta ospiñetan busti.

Pasaia'ko izurri garaian, medikuekin batera, Lesaka'tik emakume bat ekarri zuten, artarako birtute bereziak zituna. Larogeita amar errealeko eman zioten alogera. Sasimedikuak ere baziran ugari Euskalerian, esandako Kofradian ez bazeuden ere.

1570'an, Juan Diego zauri, zorna eta sukarrak sendatzeko berezitasuna ba zuan. Gaixoak trankiltzeko, osagarria berak artzen zuan aurretik. Osatu eziñ izan zuan zapatari goor baten erruz, bota zuten bere errira. Martija Jauregi'ko, sasi-medikuak, urdalleko miña kopak (ventosa) ezarrita sendatzen zuan. Ikasketak bere aitaitarekin egin zitun, Lekeitio'ko medikuakin. Lukas Ayerbe'ko, tolosarra, Billaban sustraitua (1670), sasimediku zan eta azti, biak batera Espiritu-gaixoaren menpean zeudenak sendatzen zitun. Sendatzeko, aztikerizko itzak erabiltzen zitun; berak esan eta gaxoak erantzun. Ona itz oiek: "Aker-buru, txakur-buru... "eten-gabe esanak eta bueltaka jira-biran errotarria bezela. Talde batetik 15 espiritu-txar atera zitun aldi bakar batean.

Zirujano baten gaixo-iritzia daukagu. Onela dio: "buru-ezurraren auzia, "duramater" eraiño, au da garunetaraiño iristen dan tela bat ("una tela que llega hasta los meollos"). 1387'an, gorputz bat gantzutu eta illondutzeko (embalsamar) erabilli ziranen berri badegu. Ona zertzuk: biotza eta esteak bi erraidazko (estaño) ontzietan ipiñi ziran, gero espezia asko erabilli zituzten: mirra, aloe, zikotrin, in-tsentsua, linaloe, aunt-adarren zuke (resina de terebinto), Arabiako lika (goma arábiga), kofonia eta abar.

1855'an "cólera morbo" izurriak jo zitun Gipuzkoako bazter guziak. Arraiña

saltzea debekatu zuten Oñatin, kutsua berak zekarrela uzte bait zuten. Osatzeko auek erabiltzen ziran: alkanferraren espiritua, amoniakoaren azetatoakin, opio (?)ren jarabea eta menta-piña uretan”.

Kofradi geienak Liberalismo Ekonomikoak garbitu zitun.

“KOMUNERO”-MOGIMENDUA

Komuneroen mogimenduaren adarrak Gipuzkoa'raïño eldu ziran. Zaldunak, letradunak, merkatariak, eliz-gizonak eta langiñak (artesano) Erregearen aurka jeiki ziran Kastillan, “alcabala” zeritza zerga zalduneri ezarri zietelako, eta eliz-gizoneri, euren errentetatik, amarrenak. Aundikiak (nobles) aldamen batera gelditu ziran; erri-xumeak, berriz, konparsa eta komuneroen laguntzaille bezela jokatu zuan. Karlos I'goa Alemania'ra aldendu zan enperadore-koroia jasatzeko. Bitartean Juan Padilla, Toledo'ko semea, aundikia bera, Erregearen aurka jeiki zan. Berarekin batera parte artu zuten probintzi auek: Leon, Segovia, Zamora, Salamanca, Toro, Palencia, Valladolid, Medina, Avila, Murcia eta Madrid. Gipuzkoan parte artutako erriak auek ziran: Tolosa, Segura, Ordizia, Azpeitia, Azkoitia, Mondragoe, Hernani, Deba, Mutriku, Zumaia, Getaria, Eibar, Oyarzun, Urretxua eta Zestua. Mogimendu onek Probintziako askatasunen alde eta zentroko indarkeriaren aurka jokatzen zuan. Orregaitik Korrejidorearen asarre bizi guztiak beuren gaiñean izan zituzten. Eta, sua begietatik, danak iltzeko agindu zuan, “lau zati egiñak”. Tarteko ziran Deba'ko Olano batxillerra, Ernaniko alkate zan Juan Elduiaien'go, Azkoiti'ko alkate Txurruka eta abar. Bazituzten beuren batzoki izkutuak; bat, Sasiolako komentua.

Arabian Salbatierra'ko Kondea izan zan mogimenduaren buru. Kastilla'ko Junta eta Gipuzkoako Batzordearen tarteko batzalle, bera zan. Kastilla'ko Juntak berau izendatu zuten, Burgos'tik Ondarrabiraïño, Errege-ordezko eta Kapitan Jeneral. (1521'an, apirilaren 23'an menperatuak izan ziran komunero guztiak).

Orozko, Orduña eta Arratia izan ezik, Bizkaiak ez zuan parteri artu: jaunaren mende geldi egon ziran. Nafarroa arazo onetik alde egon zan. Bere kezka beste bat zan. Auxe: galdutako askatasunaren billa zebillen. Itsutu egin zan eta bere garairik ezagutu ez; berebiziko aukera izan bait zuan mogimendu onetan bere asmo eta gogoia bete aal izateko...

EUSKALDUNEN KONTSUL-ETXEAK

Bideak, munduan zear, kruzadoek iriki zituzten eta aien bideetik merkatariak sartu. Auek beuren interesak defenditzeko kontsul-etxeak sortu zituzten.

Brujas'en (Holanda) bazan “Casa de Contratación de Vizcaya” zeritzan Kontsul-etxe bat, euskaldun merkatariarentzat ateak beti irikita zituna; batez ere, inguru aietako portuetan zebiltzenentzat (Brujas, Amberes eta abar).

Euskaldunek kai auetara burnia eraman oi zuten bertan saltzeko eta bertatik lfar-aldeko portuetara eramateko. “Vizcaya” izena eraman arren, Kontsul-etxe ori euskaldun guztientzako zan. (Bertako Kontsul eta armadoreen artean bi debatar aitatzen dira: Otxoa eta Sasiola). Enrike IV'garrenak protesta dario:

Bilbao'ko Kontsul-etxea

“Consulado, Casa de Contratación, Juzgado de los hombres de negocios de mar y tierra y Universidad de Bilbao” izenarekin eraiki zuten etxe au 1511'an. Aldarte au sortzean, aurretik zegoen “Hermandad de la Marisma” galdu zan. 1489'an, Bilbao'ko Legediak nai zuanez, Kantabria kostaldeko burni guziak Bilbao'ko portutik irten bear zuten itxasora.

Burgos'ko Kotsul-etxearen diktaduraren aurka jeiki zan Bilbo ori berbera biur-tu nai izan zitzaigun diktadore: Galizia'ko Baiona'tik asi eta Ondarrabiraifoko burni eta artilleak Bilbotik irten bear omen zuten Europa'ko portuetara...

Alegiñak egin zitun eta tarteka lortu ere bai: Kotsul-etxea eraiki zutenean, Europarako ziranak eta Peninsulara Europatik zetozenak, geienak Bilbo'tik pasa oi ziran.

Burgos sortu zitzaion aurka eta bere artilleak Portugalete eta Deba'ra bialtzen saiatu zan. Santander'ek ere bere alegiñak egin zitun ingles eta holandes ospatsu batzuen ondoren, bereganatzeko asmotan; baiña, alperrik. Portugaleteko barratik pasatzean, portugaletetarrak okerkeri asko egiñ oi suten barkueri; oker oiengatik zenbaitek ez zuan Bilbora etorri nai.

Kotsul-etxe bakoitzak zeukan bere Legedia, beurak egiña eta Erregeak onartua. Kotsul-etxea bere gaiñ artzen zitun eginbearrak auek ziran: moillak zaindu, portua eta ibaia zikiñez eta ondarrez garbitu, bideak, almagazetako serbitsuak, Nautika eta Matematikako Eskola, merkatarien artu-emanak eta abar.

Bilbao'ko Kotsul-etxeko Legedia urte askotan iraun zuan Ameriketako kostaldean, San Franzisko'tik asi eta Cabo de Horno'raifño... Uruguay, Paraguay, Txile, Guatemala, Mexiko eta abarren.

Donostia'ko Kotsul-etxea

Etxe onen Legedia Bilbo'koenatik artuta dago. 1682'an sortua izen onekin: "Ilustre Universidad, Casa de Contratación y Consulado de la M.N. y M.L. Ciudad de San Sebastián".

24'garren legeak zergak ipintzeko eskubidea ematen dio Kotsul-etxe oneri, bizi izateko bear zitunak. Baiña, Probintziako Juntek ez zuten ori ontzat eman Furoen aurka zalakoz (Tit. 18). Berean segi zuan Kotsul-etxeak, eta Gipuzkoa-ko industriari, aundia ez bazan ere, zerga ipiñi zion. Diputazioak, ordea, aurpegi eman zion erabaki orreri, Junteen izenean. Orduan, Azpeitian, txandak ala eskatuta, bilduta zegoen Diputazioari iraiñ egin zion Kotsul batek. Diputazioak Kotsuleri bere aurrera etortzeko agindu zion. Onak agertu nai ez, eta bere etxebarruan preso artu zuten. 1689'ko maiatzean Zarautz'en egindako Junta Jeneralek, Diputazioak egiña onartuz, kotsul ori preso artu eta Zarautza ekartzeko agintzen dute. Gaiñera bere sagasti, matsondo eta arbolak atera, etxea eta torreak erre, aberriaren etsai bat besterik ez zalako.

Estranjeriko Erriek aukeratu zituzten kotsulek, Gipuzkoa ez zitun ontzat eman. 1592'an, Frantziak Juan M. de Argarate jauna aukeratu zuan bere Donosti'ko Kotsul bezela; baiña, izandatzeko orreri, Furoen aurkako zata-ta. Probintziak ez zion bere baimenik eman.

Baiona'ko "Cámara de Comercio e Industria"

Baiona'ko "Cámara de Comercio e Industria" deritzan elkarte merkataritza suspertu nairik dabil XVIII'garren eunkian. Arro-aldiak eta eztaigaraiak pasatuak ziran. Arako "Endaia'n merkataria oso aberatsen dendak daude" edo-ta "Donianen kale osoak daude merkataria aberatsez" amaitu ziran esan oiek. Alderantziz, baizik: eunki orren asieran ainbat eta ainbat olagizon, larrugiñ, eta erriberetako arotzek (barku-gilleak) Bidasoa'tik onuntz etorri bear izan zuten, egoalderutz. Lapurdi'ko kaiek aldatzbera artuta zeuden. Lan bakar bat gelditzen zitzaien esateko, auxe: Pireneetako mendietan barku-mastak ebagi, ibaiez Baiona'ra ekarri eta emendik Brest'eko portura eraman. Beste lan bat era bazuten: Nafarro eta Aragoi'ko artilleak, Nibe ibai zabala bide, Kanbo'tik Doniane'ra...

Aurrerago, berriz, egun obeak izan zitun, Europa'ko merkagaien biltokia bait zan Baiona eta Espaiña'ko urrearen gordeleku.

1726'ko otsaillaren 20'an, aiuntamentuan bertan, Erregearen ordezkioak sortarazi zuan zorioneko "Cámara de Comercio e Industria" dalako ori.

Bere lenengo lana izan zan merkataritzari buruzko azterketa sakon batzuek egitea... Baiña, itzeetan eta aparretan itto ziran. Andik urte batzuetara, 1784'an, Baiona "puerto franco" egin zuten, Baiña, gaur bezela orduan ere, Baiona'ko inguruak lanik ez du beure gazteeri eskeintzeko; eta era orretara, merkataritzak ezin dezake segurantzirik izan.

1975'an asmakizun berri bat sortu dute: "Service Permanent pour les Affaires Espagnols". Zertarako da? Gipuzkoa eta Bizkaiko lantegiak Adour'en erriberetara eramateko.

Deba'ko Kontsul-etxea

Deba'k ere izan zuan bere Kontsul-etxea sortzeko tenta-aldia. Gogoan zitun bere denbora bateko aunditasunak, artille geienak bere portutik irtetzen zuten garaia.

Tenta-aldi onetarako Bergara'tik Alzola'ra irikitako bide berriak eman zion aukera. Ori lortzeko Gazteiz'ko merkatariekin asi zan artu-emanetan; eurak bait ziran Debara etorri oi ziranak. Bear bada Burgos, Zaragoza eta beste erri batzuek ere Deba'ko kai au artuko zutela euren merkagaien irteerako, pentsatu zuten, nunbait.

1787'ko martxoaren 24'an eman zioten Deba'ri bere Kontsul-etxea. Ori lortzeko lanetan Probintzia ez zan tarteko, mesede ori ematekoan ere ez. Eta Probintziak onartu ez, eragozpenak ipifñi eta aurrera eramatea galerazi.

1829'an, kai guziera "Código de Comercio" deritzan legedia ezarri zitzaizenean, orduan amaitu ziran betirako Euskalerriko Kontsul-etxeak.

• • •

Leize eta illobi zaarretan arkitzen ditugu euskaldunok gure asaben bizikeraren urratzak: pentsakera, artilanak, gizarte arazoak... Gure asabek utzi digute odola, izkera, bizikera... Ori gertatu da etenik gabe, ia 30.000 urteen buruan...

Euskal eiztaria artzai, unai, nekazari eta langille biurtu zaigu. Baserrietatik erribilduetara jetxi da, eta emendik uri aundietara: baserri kutsua galdu du, baiña urikorik artu ez oraindik: Auñamendi gallurretik, batera eta bestera begira, maiz ikusi ditu, bere inguruan, askatasun berri bat ospatzen zuten erriak; seiñale, gal-duta zeukatena...

Aitz-zuloetako ormeetan esku aundiak marraztu zitun; esku oiek litzazke gaur-egun langille euskaldunentzako kanturik ederrena. Gizona bere eskueri esker bait da gizon: elerti lanetan gizonaren eskua dago beti ekiñean.

Gerora, esku oiek alkartzan dira (Urruñe'ko bataio-pontean ikusten diran antzera) Kofradiak eta lagunarteak sortzeko —langilleak alkartuta— "San Pedro jaunaren aldararen serbitsurako eta Kofradiako beartsuen laguntzarako".

Arrinda, Anes eta Donato

